

SON YILLARDA SSCB'NDE TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI*

A. N. KONONOV

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde Türk dilleri İslav dillerinden sonra (bu dilleri konuşanların sayısına göre) ikinci yeri tutar. 1959 yılında yapılan genel sayım sonuçlarına göre, SSCB'nde 23 Türk dili vardır. Bu dillerde konuşanların sayısı 25 milyon kadardır. Türk dilleri altı bağışık cumhuriyetin (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan), altı özerk cumhuriyetin (Başkurdistan, Karakalpakistan, Tataristan, Tuva, Çuvaşistan, Yakutistan), iki özerk bölgenin (Dağlık Altay, Hakas) ana dilidir; Kabartay-Balkar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde ve Karaçay-Çerkez Bölgesinde halkın bir bölümü (Balkarlar, Karaçaylar) Türk dillerini konuştuğu gibi, Moldavya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde yaşayan Gagavuzlar ve Nahiçevan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ahalisinin bir kısmı da Türk dilleriyle konuşmaktadır. Çarlık Rusyasının geri kalmış ulus ve halklarını aktif hayata kavuşturan Büyük Oktyabr sosyalist devrimi, Sovyet türkolojisine yeni görevler yüklemiştir.

Sovyet Doğusundaki kültür devriminin en önemli sorunlarından biri, Türk dilleriyle konuşan uluslar için meydana getirilecek yazı sistemleri sorunu olmuştur, yani Arap alfabesinin önce Latin, sonra Rus alfabesi esasında işlenmiş yazısıyla değiştirilmesi, yazısız kalmış olan Türk dilleri için yeni alfabeler meydana getirilmesidir. Yeni alfabenin fonolojik, grafik, poligrafik ve ortografik esaslarının işlenmesi alanında Sovyet türkologları büyük çalışmalar yapmışlardır. Aynı zamanda pek az araştırılmış veya hiç araştırılmamış Türk dillerinin fonetiği, gramer yapısı ve sözlüğü üzerinde çalışılmış, sosyal-politik ve bilimsel-teknik terminolojinin işlenmesi ve düzenlenmesi, ilk, orta ve yüksek okullar için ders kitapları yazılması gibi konular üzerinde durulmuştur.

* Yazarın bu yazısında kullandığı "Türk dilleri" deyimini "Türk lehçeleri" şeklinde anlamak gerekir.

Oktyabr devriminden sonraki Sovyet türkolojisi, yeni bilimsel muhteva, ele alınan konulardaki yeni tutum, yeni metodolojik esas, yeni ideolojik esas bakımlarından önceki evreden ayrılmaktadır. Sovyet doğu araştırmalarının özelliklerini meydana getiren bu hususlara, başka ve belki de en önemli bir hususu daha ekleyebiliriz: Sovyet Doğusunda yaşayan ulusların dil, tarih ve edebiyatlarıyla bu uluslara bağlı bilginler ilgilenmeye başlamışlardır, yani nisbeten kısa bir süre içinde özel ulusal bilgin kadroları yetiştirilmiştir. Bilimler (ve bu arada tinsel bilimler) alanındaki gelişmeler sonunda Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistanda bilim akademileri kurulmuş, Tataristan, Başkurdistan ve Yakutistan'da SSCB Bilimler Akademisinin kolları açılmıştır. Bu akademilerde ilgili ulusların dil, tarih ve edebiyatlarını araştırmak üzere kurulan enstitüler vardır. Çuvaşların, Tuvaların, Hakasların, Altaylıların, Şorların, Kumukların, Nogayların dil, tarih ve edebiyatları, Çuvaşistanda, Tuva ve Hakas ülkelerinde, Dağlık Altay Bölgesinde, Mahaç-Kale'de ve başka şehirlerde açılan özel bilim ve araştırma enstitülerinde ele alınmaktadır. Rus türkologları SSCB Bilimler Akademisi Dil Bilgisi Enstitüsü [Moskova-Leningrad] ve SSCB Bilimler Akademisinin Asya Ulusları Enstitüsü [Moskova-Leningrad] gibi iki kurumda toplanmışlardır.

Türk dilleri Sovyet Doğusundaki bütün cumhuriyetlerin üniversitelerinde (Taşkent'te, Semerkant'ta, Aşhabad'da, Frunze'de, Alma-Ata'da, Bakû'da, Kazan'da, Ufa'da, Yakutsk'ta ve başka şehirlerde) okutulduğu gibi, Moskova, Leningrad ve Tbilissi (Tiflis) üniversitelerinde ve diğer birtakım öğretim kurumlarında da öğretilmektedir.

* * *

Sovyet türkolojisinde, özellikle ulusal cumhuriyetlerde alfabenin geliştirilmesi, imlâ kurallarının düzeltilmesi, orta ve yüksek okullarda okutulacak ders kitaplarının yazılması gibi pratik sorunların işlenmesi uzun süre başlıca konu olarak kalmıştır.

Son on beş yıl içinde Sovyet türkologlarının çalışmalarının ana konularını meydana getiren tablo değişmiştir. Türk dillerinin yalnız senkronik bakımdan değil, diyakronik bakımdan da araştırılması kesin olarak göz önüne alınmıştır.

Bugün Sovyet türkolojisinde aşağıdaki ana konular işlenmektedir:

I. Çağdaş Türk dillerinin fonetik ve grameri.

- II. Leksikoloji ve leksikografi.
- III. Diyalektografi ve diyalektoloji.
- IV. Türk dillerinin edebî anıtlarının araştırılması ve yayınlanması.
- V. Türk dillerinin tarihî fonetiği ve tarihî grameri.
- VI. El yazmalarının kataloglarını düzenlemek üzere SSCB kitaplıklarında bulunan Türk dillerinde el yazmalarının araştırılması.
- VII. Sovyet türkolojisinin tarihi.

Size, son yıllar Sovyet türkolojisinin genel durumu üzerine bilgi vermek gibi alçakgönüllü bir görevle sesleniyorum. Bu bakımdan SSCB'deki türkoloji çalışmalarının ana konuları ve verimleri üzerine Türk bilim yayınlarında bilgi verildiğini belirtmek isterim:

Talât Tekin, Sovyet Rusya'da savaştan sonra türkoloji çalışmaları. TDAY 1959. 379 - 406. s.

A. Dilâçar, Türk diline genel bir bakış. Ankara, 1964.

I. Çağdaş Türk dillerinin fonetiği ve grameri.

Türk dillerinin çağdaş durumdaki fonetik ve gramerinin araştırılması, Sovyet türkolojisinin her zaman için aktüel kalacak bir ana görevidir. Yüzyılımızın 30 ve 40. yıllarında bu konu (çağdaş leksikografi konusuyla birlikte) bizim türkoloji çalışmalarımızın hemen hemen tek konusu durumundaydı. Oysa bugün çağdaş Türk dillerinin fonetik ve gramer yapısı sorunu, bizim bilim kolumuzun karşılaştırmalı ve karşılaştırmalı tarihî Türk dilleri bilgisiyle yakın ilgileri kurularak geliştirilmesi gereken sorunlarından ancak biridir.

Türk dilleri bilgisinin bu alanı, dün olduğu gibi bugün de her yıl yayınlanan gereçler bakımından birinciliği korumaktadır. Son yıllarda çıkan çalışmalardan birkaçını belirtelim :

Türk dillerinin morfolojisi alanında :

E. V. Sevortyan, Affiksı glagoloobrazovaniya v azerbaydjanskom yazıka V. Opıt sravnitel'nogo issledovaniya (Azerbaycan dilinde fiil yapımına yarayan ekler. Karşılaştırmalı araştırma denemesi). Moskova, 1962, 643 s.

L. A. Pokrovskaya, Grammatika gagauzskogo yazıka. Fonetika i morfolojiya (Gagavuz dili grameri. Fonetik ve morfoloji). Moskova, 1964. 298 sayfa.

K. M. Musaev, Grammatika karaimskogo yazıka. Fonetika i morfolojiya (Karaim dili grameri. Fonetik ve morfoloji). Moskova, 1964. 334 s.

E. K. Tenişev, Salarский yazık (Salar dili). Moskova, 1963. 56 s.

B. O. Oruzbaeva, Slovoobrazovanie v kirgizskom yazıke (Kırgız dilinde kelime yapımı). Frunze, 1964. 310 s.

B. A. Serebrennikov, Sistema vremen tatarskogo glagola (Tatar fiilinde zaman sistemi). Kazan, Kazan Devlet Üniversitesi Yayınevi, 1963. 76 s.

A. T. Kaydarov, Sovremennıy uygurskiy yazık (Çağdaş Uygur dili). I. bölüm. Alma-Ata, Kazakistan Bilimler Akademisi Yayın evi, 1963. 264 s.

S. Usmanov, Hozirgi uezbek tilida suzning morfolojik tuzılışı. Taşkent, 1963. (Özbek dilinde.)

Ferhad Zeynalov, Posleslogi v sovremennıh tyurkskih yazıkah (Çağdaş Türk dillerinde sontakılar. Bakû, 1964. 46 s. (Azerbaycan dilinde.)

E. N. Necip, Sovremennıy uygurskiy yazık (Çağdaş Uygur dili). 1960. 133 s.

V. V. Reşetov, Osnovı fonetiki morfolojii i sintaksisa uezbeksogo yazıka. (Özbek dilinin fonetik, morfoloji ve sentaks esasları). Taşkent, 1961. 243 s.

F. G. İshakov, A. A. Pal'mbah. Grammatika tuvinskogo yazıka. Fonetika ve morfolojiya. (Tuva dili grameri. Fonetik ve morfoloji). Moskova, 1961. 472 s.

D. G. Tumaşeva, Yazık zapadno-sibirskih Tatar. Grammatičeskiy oçerk i slovar' (Batı Sibirya Tatarlarının dili. Gramer taslağı ve sözlük).

Türk dillerinin sentaksı alanında :

A. Abdullaev, Slojnopodçinenie predlojeniya v sovremennom azerbaydjanskom yazıke (Çağdaş Azerbaycan dilinde bileşik cümle). Bakû, 1964. 367 s. (Azerbaycan dilinde.)

G. A. Abdurrahmanov, Sintaksis slojnogo predlojeniya uezbeksogo yazıka. (Özbekçenin bileşik cümle sentaksı). Taşkent, 1964. 246 s. (Özbek dilinde.)

N. Z. Gadjieva, Sintaksis slojnopodçinennogo predlojeniya v azerbaydjanskom yazıke. (Azerbaycan dilinde bileşik cümle sentaksı). Moskova, 1963. 219 s.

Zarif Budagova, Prostoe predlojenie v sovremennom azerbaydjanskom yazıke. (Çağdaş Azerbaycan dilinde basit cümle). Bakû, 1963. 224 s. (Azerbaycan dilinde.)

M. Z. Zakiev, Sintaksiçeskiy stroy tatarskogo yazıka (Tatar dilinin sentaks yapısı). Kazan, 1963. 464 s.

A. G. Gulyamov, M. A. Askarova, Sovremenny uzbekskiy yazık. Sintaksis (Çağdaş Özbek dili, Sentaks). Taşkent, 1961. 279 s. (Özbek dilinde.)

Sovremenniy turkmenskiy yazık. Sintaksis (Çağdaş Türkmen dili. Sentaks). Redaksiyon kurulu : Prof. P. Azimov, Prof. M. N. Hıdırov, Doç. K. Sopiev. Aşhabad, 1962. 311 s. (Türkmen dilinde.)

Abdıkul Djaparov, Glavnie çlenı predlojeniya v sovremennom kirgizskom yazıke (Çağdaş Kırgız dilinde cümlelerin başlıca üyeleri). Frunze, 1964. 272 s.

G. G. Saitbattalov, Sintaksis slojnogo predlojeniya başkirskogo yazıka (Başkurt dilinde bileşik cümlelerin sentaksı). Ufa, 1961. 298 s. (Başkurt dilinde.)

A. Demircizade, Stilistika azerbaydjanskogo yazıka. (Azerbaycan dilinin stilistiği) Bakû, 1962. 271 s. (Azerbaycan dilinde.)

Türk dillerinin fonetiği alanında :

M. G. Guseynzade, Sovremenniy azerbaydjanskiy yazık. Fonetika. Morfologiya (Çağdaş Azerbaycan dili. Fonetik. Morfoloji). Bakû, 1963. 275 s. (Azerbaycan dilinde.)

Sravnitel'naya grammatika russkogo i turkmenskogo yazıkov. Fonetika i morfologiya I. (Rus ve Türkmen dillerinin karşılaştırmalı grameri. Fonetik ve morfoloji.) Redaksiyon: N. A. Baskakov ve M. Ya. Hamzaev. Aşhabad, 1964. 380 s.

İ. A. Batmanov, Sovremenny kirgizskiy yazık (Çağdaş Kırgız dili). I. fasikül. 4. baskı. (Fonetik), Frunze, 1963. 166 s.

A. A. Ahundov, Sistema fonem sovremennogo azerbaydjanskogo yazıka (Çağdaş Azerbaycan dilinde fonem sistemi). Bakû, 1964. 90 s.

M. A. Çerkasskiy, Oçerki po istoričeskoj fonologii tyurkskih yazıkov (Türk dillerinin tarihî fonolojisi üzerine taslaklar). Moskova, 1963. 23 s.

A. Biişev, "Perviçnie" dolgie glasnie v tyurkskih yazıkah (Türk dillerinde "ilkel" uzun ünlüler). Ufa, 1963. 127 s. (SSCB Bilimler Akademisi).

Bütün Türk dilleri üzerine toplu bir fikir veren yararlı bir kitap olarak, N. A. Baskakov'un Vvedenie v izuçenie tyurkskih yazıkov (Türk dillerinin araştırılmasına giriş) (Moskova, 1962) adlı eseri anılabilir.

SSCB'nde çağdaş Türk dillerinin fonetik, morfoloji ve sentaks sorunlarıyla ilgili kitap listesi (çok sayıdaki yazıları saymayacak olursak) gerektiğinde önemli bir şekilde artırılabilir.

Türk dillerinin fonetik ve gramerlerinin araştırılması bugünün iki gerekmesini karşılamaktadır :

1) Türk dillerinde konuşan cumhuriyetlerin ilk, orta ve yüksek okullarında ulusal dil öğretimi düzeyinin yükseltilmesi;

2) Bütün çağdaş Türk Dillerinin bilimsel grameriyle karşılaştırılmalı gramerinin yazılması için sağlam bir bilimsel esas sağlanması.

II. *Leksikografi ve leksikoloji.*

Sovyet türkologlarının bu alandaki çalışmaları – öbür alanlardaki çalışmaları gibi – Oktyabr devriminden önce Rus türkolojisinde uzun bir tarihe çıkar; Budagov'un, Verbitskiy'in, Radlov'un, Pekarskiy'in, Aşmarin'in sözlüklerini analım.

Son 25-30 yıl içinde Sovyet türkologlarının yaptığı leksikografi çalışmalarının sonuçlarını gözden geçirirken SSCB'ndeki bütün Türk dilleri ve Türkiye Türkçesi için iki dilli çevirme sözlükleri, özel (terminoloji) sözlükler meydana getirildiğini, açıklama sözlükleri (Kazakça, Azerbaycanca, Türkmence, Tatarca, Özbekçe) üzerinde çalışmalara girişildiğini memnurlukla belirtebiliriz.

Geçenlerde L. Budagov ile V. Radlov'un tanınmış sözlüklerinin yeni baskıları yayınlanmıştır.

Bugün Moskova ve Leningrad'da üzerinde çalışılmakta olan sözlükler :

1. Türk dillerinin etimolojik sözlüğü (Moskova, E. V. Sevortyan).
2. Eski Türk dilleri sözlüğü (VIII-XIII. yüzyıllar) (Leningrad, A. M. Şçerbak, V. M. Nadelyaev v. b.).
3. Türkçe-Rusça sözlük (Moskova, E. V. Sevortyan v. b.).
4. Kırgızca-Rusça sözlük (Frunze, K. K. Yudahin), yakında yayınlanacaktır.

Karaimce-Rusça - Lehçe - Fransızca sözlük (SSCB Bilimler Akademisi ile Polonya Bilimler Akademisinin iş birliği ile. Redaksiyon kurulu: N. Baskakov, A. Zajaczkowski).

E. Nacip. Uygurca - Rusça sözlük. Bu yıl çıkacaktır.

Son zamanlarda çıkan sözlüklerden birkaçını anacağım:

V. G. Egorov, *Etimologičeskiy slovar' çuvaşskogo yazıka* (Çuvaş dilinin etimolojik sözlüğü). Çekobsarı, 1964. 355 s.

Nogaysko-russkiy slovar' (Nogayca-Rusça sözlük). Redaksiyon: N. A. Baskakov. Moskova, 1963.

Russko-altayskiy slovar' (Rusça-Altayca sözlük). Redaksiyon: N. A. Baskakov. Aşağı yukarı 33 000 kelimeyi kapsamaktadır. Moskova, 1964.

A. K. Borovkov, Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv. (XII-XIII. yüzyıllara ait Orta Asya Kuran tefsirinin sözlüğü). Moskova, 1963. 367 s.

Bütün Türk dillerinin çeşitli sözlüklerinin bulunması Türk dilleri sözlüğü alanında yeni bir çalışma evresine, yani leksikolojiye geçilmesine ortam hazırlamıştır. Bu alandaki çalışmalardan birkaç örnek verelim: İstoriçeskoe razvitie leksiki tyurkskih yazıkov (Türk dilleri sözlüğünün tarihî gelişmesi) (Makaleler dergisi). Moskova, 1962. 467 s.

A. M. Kurbanov, Frazеologiya sovremennogo azerbaydjanskogo yazıka (Çağdaş Azerbaycan dilinin frazeolojisi). Bakû 1963. 40 s. (Azerbaycan dilinde.)

A. M. Kurbanov, Leksikologiya azerbaydjanskogo yazıka (Azerbaycan dilinin leksikolojisi). Bakû, 1964. 39 s.

A. M. Kurbanov, Semasiologiya sovremennogo azerbaydjanskogo yazıka (Çağdaş Azerbaycan dilinin semazyolojisi). Bakû, 1964. 51 s. (Azerbaycan dilinde.)

A. Hodjaev, Kratkiy slovar' sinonimov uzbekskogo yazıka (Özbek dilindeki sinonimlerin küçük sözlüğü). Taşkent, 1963. 262 s. (Özbek dilinde.)

K. Babaev, İdiomı v turkmenskom yazıka (Türkmen dilinde idiomlar). Aşkabad, 1962. 197 s. (Türkmen dilinde.)

A. G. Gorşkov, Rol' russkogo yazıka v razvitii i obogaşçenii çuvaşskoy leksiki (Çuvaş dilinin leksiğinin inkişaf ve zenginleşmesinde Rus dilinin rölü). Çeboksarı, 1963. 21 s.

Rus ve Türk dillerinin ilişkilerinin araştırılması bakımından Rus dilindeki Türk dillerinden gelen alıntılar ve Türk dillerindeki Rus dilinden gelen alıntılar konusu özel bir önem taşımaktadır. Rus dilindeki Türk dillerinden alıntılar konusu, Rus türkolojisinin geleneksel sorunlarından biridir (P. M. Melioranskiy, F. E. Korş, S. E. Malov, N. K. Dmitriev, V. A. Gordlevskiy). İkinci konu ise Türk dillerinde konuşan uluslara bağlı dilciler tarafından ele alınmaktadır.

Leksikoloji adıyla anılan geniş alanda, son zamanlarda özel bir önem kazanmış olan *toponimi* ve *onomastik* disiplinleri ayrı bir yer

tutmuştur. Coğrafyacı ve kartograflar toponiminin bütün önemini kavramışlardır.

Doğu toponimisi ile ilgili olarak son üç yıl içinde Moskova'da yapılmış olan iki toplantı buna kanıt olarak gösterilebilir.

Özel adları, özel adların verilmesi kurallarını ve buna benzer sorunları ele alan onomastik'e de son zamanlarda önem verilmektedir.

III. Diyalektografi ve diyalektoloji.

Türk dilleri diyalektlerinin V.V. Radlov tarafından başlanmış olan araştırılması Sovyet döneminde özel bir gelişme göstermiştir.

Bugün SSCB'nde Türk dillerinde konuşan ulusların yayılmış oldukları bütün bölgelerde diyalektografik çalışmalar yapılmaktadır; büyük bir diyalektografik gereç toplanmıştır; Türk dillerinde konuşan cumhuriyetlerin ve bölgelerin bilim ve araştırma kurumlarında diyalektografik ve diyalektolojik çalışmalar yapan kollar, bölümler, gruplar vardır.

Sovyet türkologları arasında diyalektlerin araştırılması konusunda bir koordinasyon sağlamak üzere dört toplantı yapılmıştır : Bakû, 1956, Kazan, 1958, Bakû, 1960, Frunze, 1963. Bu toplantılara ait gereçler "Voprosı diyalektologii tyurkskih yazıkov" (Türk dilleri diyalektolojisi sorunları dergilerinde toplanmaktadır).

SSCB'nde Türk dilleri diyalektolojisi alanında çıkan çok sayıdaki yazı ve kitaplardan birkaçını veriyorum :

Dialektologičeskiy slovar' azerbaydjanskogo yazıka (Azerbaycan dilinin diyalektolojik sözlüğü). Bakû, 1964. 480 s. (Azerbaycan dilinde.) Açıklamalar Azerbaycan ve Rus dillerinde verilmiştir.

M. Şiraliyev, Azerbaycan dialektiolojisinin esasları. Bakû, 1961. (Azerbaycan dilinde.)

V. Reşetov, Ş. Şaabdurahmanov, Uzbekskeya diyalektologiya (Özbek diyalektolojisi). Taşkent, 1962. 369 s. (Özbek dilinde.)

E.R. Tenişev, Salarskie tekstı (Salar metinleri). Moskova, 1964. 142s.

G. H. Ahatov, Dialekt zapadnosibirskih tatar (Batı Sibirya Tatarlarının diyalekti). Ufa, 1963. 195 s.

Sbornik diyalektologičeskih materialov yakutskogo yazıka (Yakut diline ait diyalektolojik gereçler dergisi). Yakutsk, 1961. 131 s.

F. Abdullaev, Harezmskiye govori uzbekskovo yazıka. I. Slovar'. II. Klassifikatsiya harezmskih govorov (Özbek dilinin Harezim ağızları. I. Sözlük. II. Harezim ağızlarının sınıflanması). Taşkent, 1961. 346 s. (Özbek dilinde.)

Ş. Şaabdurrahmanov, Uzbeksniy literaturny yazık i uzbekskiye narodniye govori. (Özbek edebî dili ve Özbek halk ağızları Taşkent, 1962, 370 s. (Özbek dilinde.)

R. A. Rustamov, Strukturniye tipi glodola v dialektah i govorah azerbaydjanskogo yazıka (Azerbaycan dilinin diyalekt ve ağızlarında fiillerin struktur tipleri). Bakû, 1963, 106 s. (Azerbaycan dilinde.)

L. Z. Zalyay, Razvitie tatarskoy dialektologii v sovetskiy period (Sovyet döneminde Tatar diyalektolojisinin gelişmesi). Voprosı Yazıkoznaniı, 1954, No: 6, 116 - 120 s.

V. M. Jirmunskiy, O dialektologičeskom atlase tyurkskih yazıkov Sovetskogo Soyuza (Sovyetler Birliğindeki Türk dillerinin diyalektolojik atlası üzerine). Voprosı Yazıkoznaniı, 1963, No: 6, 3-19 s.

Sovyet türkologlarını bekleyen birinci derecedeki ödevlerden biri, Sovyetler Birliğindeki Türk dillerinin diyalektolojik atlasının meydana getirilmesidir; türkolog-diyalektologların çabaları bugün bu amacın erişilmesine yönetilmiştir.

IV. Türk dillerinin edebî anıtlarının araştırılması ve yayınlanması :

Türk dillerinin edebî anıtlarının araştırılması ve yayınlanması işine V.V. Radlov ve P.M. Melioranskiy başlamışlardı; son yıllarda bu alandaki çalışmalar tekrar canlanmış ve geniş bir ölçüde ilerlemiştir.

Ali Şir Nevaî'nin (H. Suleymanov, Taşkent), Fuzulî'nin eserleri, "Kitab-ı Dedem Korkut" (H. Araslı, A. Demircizade, Bakû), Balasagunlu Yusuf'un "Kutadgu Bilig"i (A. A. Valitova, Moskova), "Baburname" (G. F. Blagova, Moskova), Abu-l-Gazi'nin "Şecere-i Türk"ü (S. N. İvanov, Leningrad) üzerinde büyük ve verimli tekstoloji çalışmaları yapılmaktadır.

Türkologlar, Kâşgarlı Mahmud'un, Türk uluslarının dili, etnografyası, tarihi ve folkloru bakımlarından büyük bir hazine teşkil eden *Divan-ü Lûgat-it - Türk'ü* üzerinde daima büyük bir dikkatle durmaktadır.

Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğünü Rusçaya çevirmek için yapılan ilk deneme 1925 - 1926 yıllarına çıkar; Azerbaycan diline yapılan çevirme 1938 - 1939 yıllarında sona ermiş, fakat yayınlanmamıştır.

Özbek bilginlerinden Salih Mutallibov. Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğünü Özbekçeye çevirmiş ve bu çevirmenin üç cildi de yayınlanmıştır (Taşkent, 1960 - 1961 - 1962). Sözlüğün endeksi basılmaktadır.

Azerbaycan bilginleri, Kâşgarlı Mahmud sözlüğünü Azerbaycan ve Rus dillerine çevirmişlerdir. Bu çevirmenin I. cildi baskıya verilmiştir.

Genç Özbek bilginlerinden Alibek Rustamov, 1965 yılı başında Kâşgarlı Mahmud sözlüğünün Rusça çevirmesini bitirmiştir. Bu çevirinin I. cildinin 1967 yılı başında yayınlanacağı umulur.

Sovyet türkologları - Türk dillerinin tarihiyle ilgili olarak-Türk yazı dillerinin en eski anıtlarına, Orhon - Yenisey yazıtlarına sık sık başvurumaktadırlar.

S. E. Malov, uzun hayatı boyunca Rus türkologlarının bu eski anıtların araştırılması yolundaki geleneklerini saklamış ve sürdürmüştür. Onun bu alanda yayınlamış olduğu üç meşhur eser türkolojinin bu kolundaki araştırmaların sonraki gelişmesi için sağlam bir esas teşkil etmiştir. Bir yandan yukarıda saydığımız Rus türkologları, bir yandan da V. Thomsen, W. Bang, G. J. Ramstedt, Wl. Kotwicz, K. Grönbech, H. N. Orkun, A. C. Emre, R. R. Arat, A. Caferoğlu, A. von Gabain, S. Çagatay v. b. türkologlar, eski Türk ve eski Uygur anıtlarının fonetik ve gramer yapısı bakımlarından derinlemesine araştırılması için gereken şartları sağlamışlardır.

Rünik anıtların fonetik ve gramer yönlerinden araştırılması alanında son yıllarda çok enerjik çalışmalar yapılmaktadır.

İ. A. Batmanov, Yazık eniseyskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti (Eski Türk edebiyatının Yenisey anıtlarının dili). Frunze, 1959.

V. M. Nasilov, Yazık orhono-eniseyskih pamyatnikov (Orhon-Yenisey anıtlarının dili). Moskova, 1960; Drevne-uygurskiy yazık. Moskova, 1963 (Eski Uygur dili).

İ. A. Batmanov, Z. B. Aragaçi, G. F. Babuşkin, Sovremennaya i drevnyaya eniseika (Çağdaş ve eski Yenisey anıtları). Frunze, 1962. 249 s.

Epigrafika Kırgızii (Kırgızistan epigrafisi) I. fasikül, Toplayan Ç. Cumagulov. Kırgız SSC Bilimler Akademisi Yayın evi, Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Türkoloji Kolu. Sorumlu redaktör: İ. A. Batmanov. Frunze, 1963. 78 s.

Yalnız çoktandır bilinen eski rünik anıtların araştırılmasıyla yetinilmiyor, yeni buluntulara raslanması muhtemel olan bölgelerde de geniş araştırmalar yapılıyor. Tuva'da rünik yazıtlar taşıyan yeni mezar anıtları bulunmuştur. Bunların tasvir ve incelemesi iki ciltte yapılmıştır:

1) Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti Tuvi (Tuva'nın eski Türk edebiyatı anıtları). I. fasikül. Redaktörleri: İ. A. Batmanov ve A. Ç. Kuna. Kızıl, 1963. 67 s.

2) İ. A. Batmanov ve A. Ç. Kuna, Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti Tuvi (Tuva'nın eski Türk edebiyatı anıtları). II. fasikül. Kızıl, 1963. 43 s.

Anıtların tekstoloji bakımından araştırılmasına nisbeten az önem verilmektedir. Gerçi son zamanlarda bu alanda da birtakım yayınlar çıkmıştır. Meselâ Özbek bilginlerinden Şamsiev, Alişir Nevaî'nin "Hamse" sinin eleştirmeli baskısını yapmıştır (Taşkent, 1963).

Kazak SSC Bilimler Akademisinin Dil Bilgisi Enstitüsünde *Codex Cumanicus*'un yeni bir yayını hazırlanmaktadır.

S. S. Djikiya, Türk tarihçisi İbrahim Peçevi'nin tarihini yayınlamıştır: Svedeniya İbrahima Peçevi o Gruzii i Kavkaze (İbrahim Peçevi'nin Gürcistan ve Kafkasya'ya ait bilgileri) (Türkçe metinler, Gürcüce çevirme, giriş, notlar).

V. Türk dillerinin tarihî fonetiği ve grameri :

Son zamanlarda Türk dilleri tarihinin araştırılmasına büyük önem verilmektedir. Pedagoji enstitülerinde ve Sovyetler Birliğine bağlı Türk dillerinde konuşan cumhuriyetlerin filoloji fakültelerinde Türk dillerinin tarihi ders olarak okutulmaktadır.

Bu çalışma alanında en karışık sorunlardan biri, Türk dilleri tarihinin araştırılmasında uyulacak olan yöntem sorunudur. Bu sorun 1959 yılı ekiminde Türkmenistanın başşehri Aşhabad'da yapılan özel bir toplantıda tartışılmıştır.

Türk dillerinin tarihî fonetiği, bu alandaki (V. V. Radlov, W. Bang, V. A. Bogoroditskiy, E. D. Polivanov, N. K. Dmitriev, K. K. Yudahin, G. J. Ramstedt, M. Räsänen, K. Menges, J. Benzing, A. C. Emre'nin v. b. bilinen denemelerine rağmen henüz ön çalışmalar evresinden çıkmamıştır; bu yolda en büyük engel olarak, Türk dillerinden hiçbirinin belgelere dayanan bir tarihe sahip olmaması gösterilebilir. Başka bir deyişle, Türk kavimlerinin, halklarının, uluslarının tarihî gelişmesi kabîle birliklerinin kurulması veya dağılması gibi karışık bir yolda olmuş ve bu birliklerde çeşitli kabîle diyalektleri arasında karşılıklı bir etki meydana gelmiştir.

Bu güçlülere rağmen, son yıllarda Tatar¹, Başkurt² Çuvaş³, Özbek⁴ dillerinin ve başka birtakım dillerin tarihî fonetiği üzerine birkaç eser çıkmıştır.

E. İ. Ubryatova'nın *Opıt sravnitel'nogo izuçeniya fonetiçeskih osobennostey yazıka naseleniya nekotorih rayonov Yakutskoy ASSR* (Yakut Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bazı kesimlerindeki halk dilinin fonetik özelliklerinin karşılaştırmalı araştırma denemsi) (Moskova, 1960, 151 s.) adlı eser özel olarak anılmaya lâyıktır.

S. P. Gorskiy⁵, H. İ. Mirzazade⁶, S. M. Mutallibov⁷, M. N. Hıdırov⁸, A. M. Şçerbak⁹ gibi türkologlar çeşitli Türk dillerinin tarihini ele almışlardır.

E. V. Sevortyan¹⁰ ile A. G. Gulyamov¹¹, doktora tezlerinde Azerbaycan ve Özbek dillerine dayanarak tarihî kelime yapımı sorunlarını işlemişlerdir.

¹ L. Z. Zalyay, *Materiali po istoričeskoy fonetike tatarskogo yazıka* (Tatar dilinin tarihî fonetiğine ait gereçler). Kazan, 1954 (Tatar dilinde.)

² Dj. Kiekbaev, *Fonetika başkirkского yazıka* (Başkurt dili fonetiği). Ufa, 1958 (Başkurt dilinde.)

³ B. A. Serebrennikov, *K istorii zvukov çuvaşskogo yazıka* (Çuvaş dilindeki seslerin tarihine dair): *Uçenie zapiski Nİİ Ya L E. Vıp. XIV. Çeboksarı, 1956.*

⁴ V.V. Reşetov, *Uzbekskiy yazık. Çast' I. Vvedenie. Fonetika* (Özbek dili. I. bölüm. Giriş. Fonetik). Taşkent, 1959.

⁵ S. P. Gorskiy, *Oçerki po istorii çuvaşskogo literaturnogo yazıka dooktyabr'skogo perioda* (Oktbyabr devrimi öncesi dönemde Çuvaş yazı dilinin tarihi üzerine taslaklar). Çeboksarı, 1959, 272 s.

⁶ H.İ. Mirzazade, *I. İstoričeskaya grammatika azerbaydjanskogo yazıka* (Azerbaycan dilinin tarihî grameri). Bakû, 1959. 77 s. (Azerbaycan dilinde.) 2. *İstoričeskaya morfologiya azerbaydjanskogo yazıka* (Azerbaycan dilinin tarihî morfolojisi). Bakû, 1960. 33 s.

⁷ S. U. Mutallibov, *I. Kratkiy oçerk istorii morfologii i leksiki* (Uzbekskogo yazıka) (Özbek dilinin tarihî morfoloji ve leksiğinin kısa taslağı) (Özbek dilinde). 2. *Kategoriya glagola v pis'mennih pamyatnikah XI veka* (XI. yüzyıl yazılı anıtlarında fiil kategorisi). Taşkent, 1955 (Özbek dilinde.)

⁸ M. N. Hıdırov, *Materialı po istorii turkmenskogo yazıka* (Türkmen dilinin tarihine ait gereçler). Aşhabad, 1962. 365 s. (Türkmen dilinde.)

⁹ A. M. Şçerbak, *Grammatika starouzbekskogo yazıka* (Eski Özbek dilinin grameri). Moskova-Leningrad, 1962. 274 s.

¹⁰ E. V. Sevortyan, *Affiksäl'noe glagoloobrazovanie v azerbaydjanskom literaturnom yazıke* (Azerbaycan yazı dilinde eklerle fiil yapımı). Moskova, 1957.

¹¹ A. G. Gulyamov, *Problemi istoričeskogo slovoobrazovaniya uzbekskogo yazıka* (Özbek dilinde tarihî kelime yapımı sorunları). Taşkent, 1955.

İssledovaniya po sravnitel'noy grammatike tyurkskih yazıkov (Türk dillerinin karşılaştırmalı grameri üzerine araştırmalar) (Moskova, 1955, I. c.; Moskova, 1956, II. c.; Moskova, 1962, III. c.) adlı ortak eserde tarihî ve karşılaştırmalı tarihî Türk dilleri bilgisi üzerine yararlı ve ilgi çekici gözlemler vardır.

Ayrıca Kazak bilginlerinden K. K. Sartbaev'in Sravnitel'naya grammatika tyurkskih yazıkov (po materialam kırgızskogo, kazakskogo i uzbekskogo yazıkov) (Türk dillerinin karşılaştırmalı grameri, Kırgız, Kazak ve Özbek dillerine ait gereçlere göre) (I. bölüm, Frunze, 1962) adlı eseri de anılabilir.

VI. SSCB kitaplıklarındaki Türk dillerinde el yazmalarının tavsifi ve el yazmaları kataloglarının tertibi :

Sovyetler Birliği kitaplıklarında son derece zengin ve değerli doğu yazmaları vardır: Leningrad'da (Asya Ulusları Enstitüsü Leningrad Bölümü, Leningrad Devlet Üniversitesi Doğu Fakültesi, Ermitaj Müzesi Doğu Kolu), Moskova'da (Doğu Kültürleri Müzesi, SSCB Merkez Arşivi Doğu Bölümü), Taşkent'te (Özbek SSC Bilimler Akademisi Doğu Enstitüsü), Bakû'da (Azerbaycan SSC Bilimler Akademisi cumhuriyet el yazmaları fonu)¹² Matenadaran'da (Eski el yazmaları Enstitüsü, Erevan)¹³ Kazan'da (Kazan Devlet Üniversitesi), Tbilisi (Tiflis) de (Gürcistan SSC Bilimler Akademisi El Yazmaları Enstitüsü), Alma-Ata'da (Kazakistan SSC Bilimler Akademisi) v.b.

Bütün bu saydığım yerlerde Asya uluslarının kültür anıtlarını tasnif ve tasvir etme, kataloglarını tertipleme ve orijinal metin ve çevirme olarak yayınlama alanlarında çalışılmaktadır.

¹² M. Sultanov, Avtografi i unikal'ni rukopisi proizvedeniy klassikov narodov Vostoka v respublikanskom fonde Akademii nauk Azerbaydjanskoy SSR. XXV Mejdunarodny kongress vostokovedov (Azerbaycan SSC Bilimler Akademisi cumhuriyet fonunda Doğu ulusları klasiklerine ait eserlerin otograf ve tek yazmaları. XXV. Uluslararası Müsteşrikler Kongresi). Moskova, 1960. 10 s.

¹³ A. D. Papazyan, Persidskie, arabskie i turetskie ofitsial'nie dokumenti Matenadarana XIV-XIX vekov i ih znaçenie dlya izuçeniya sotsialno-ekonomičeskoy jizni stran Blijnego Vostoka (Matenadaran'da XIV-XIX. yüzyıllara ait Farsça, Arapça ve Türkçe resmî belgeler ve Yakın Doğu ülkelerinin sosyal-ekonomik hayatının araştırılması bakımından önemleri). Moskova, 1960. 22 s.

Türk dillerinde el yazmaları en zengin olan koleksiyonlar Leningrad¹⁴ ve Taşkent¹⁵ kitaphıklarındadır. Bu kitaphıklarda adı geçen yazmaların tasnifi, tasviri ve yayımlanması üzerinde sistemli çalışmalar yapılmaktadır.

VII. Sovyet türkolojisinin tarihi :

Türk dillerinin pratik olarak bilinmesi, geçmiş yüzyılların derinliklerine kadar uzanmaktadır. Bu yoldaki bilgiler IX - X. yüzyıllara çıkmaktadır.

Türk dilleri alanında uzmanlar yetiştirilmesi için girişilen ilk planlı hazırlıklar, I. Petro'nun çalışmalarıyla ilgilidir.

Türk dillerinin bilimsel araştırılması XVIII. yüzyılın sonunda başlar, XIX. yüzyılın ikinci yarısında hızlı bir gelişme gösterir; XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başında bizim yurdumuzdaki türkoloji çalışmaları dünya türkolojisinin ilk sıralarında yer alır.

Yurdumuzdaki türkoloji çalışmalarının tarihi, son yıllarda Sovyet türkologları arasında geniş bir ilgi toplamaktadır.

Rus türkolojisinin ana evreleri N. A. Baskakov'un *Vvedenie v izuçenie tyurkskih yazıkov* (Türk dillerinin araştırılmasına giriş) (Moskova, 1962) adlı eserinde aydınlatılmıştır.

Türkistanda doğu bilimleri alanında yapılan araştırmaların tarihi B. V. Lunin'in eserinde ele alınmıştır. *Nauçnie obşçestva Turkistana i ih progressivnaya deyatel'nost'*. *Konets XIX - načalo XX veka* (Türkistanın bilimsel kurumları ve progresiv çalışmaları. XIX. yüzyıl sonu - XX. yüzyıl başı) (Taşkent, 1962) adlı esere bu bakımdan özel bir ilgi gösterilmelidir.

Şeçkin türkologların bilimsel çalışmalarının tanıtılmasına büyük bir önem verilmektedir; V. A. Bogoroditskiy'in doğumunun 100. yıl dönümü dolayısıyla Kazan Üniversitesi tarafından özel bir dergi yayınlanmıştır (N. K. Dmitriev, F. E. Korş, Moskova, 1962. 56 s.) (S. N. İvanov, N. F. Katanov, 1812 - 1962. Moskova - Leningrad, 1962. 105 s.).

Sovyet idaresinin 50. yıl dönümünü kutlamak üzere Moskova'da, Leningrad'da, cumhuriyetlerin başşehirlerinde özel dergiler hazırlanmaktadır. Bu dergilerde Sovyet türkolojisinin 50 yıllık tarihi ve elde ettiği sonuçlar etraflı bir biçimde açıklanacaktır.

¹⁴ A. M. Muginov, L. V. Dmitrieva, S. N. Muratov, *Katalog tyurkskih rukopisey İnstitutu narodov Azii* (Asya Ulusları Enstitüsü Türk dillerinde el yazmaları kataloğu). 1965.

¹⁵ *Sobranie vostoçnih rukopisey Akademii nauk Uz. SSR.* (Özbek SSC Bilimler Akademisi doğu yazmaları. I-VI. Taşkent, 1962-1963.